

ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

УДК 343.14:351.745.7:343.974

doi: <https://doi.org/10.33270/01191101.13>

Грібов М. Л. – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри оперативно-розшукової діяльності Національної академії внутрішніх справ, м. Київ;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2437-5598>

Поняття та правове регулювання використання спеціальних знань, умінь і навичок у кримінальному провадженні

Мета статті – запропонувати шляхи розв'язання проблем правового регулювання використання спеціальних знань, умінь і навичок у кримінальному провадженні. **Методологія.** Методологічний інструментарій обрано з урахуванням поставленої мети, специфіки об'єкта та предмета дослідження. Визначальним є загальний діалектичний метод наукового пізнання реальних явищ, а також їхніх зв'язків із практичною діяльністю органів досудового розслідування та суду. З-поміж спеціальних методів дослідження використано такі: метод системного аналізу (застосований для дослідження правових норм, що регламентують використання спеціальних знань у кримінальному провадженні, а також наукових джерел); системно-структурний – для встановлення змісту досліджуваних категорій і правових явищ, формування понятійно-категорійного апарату; логіко-юридичний (або догматичний) – у процесі розроблення понятійного апарату та наукових положень; моделювання – для формулювання конструкцій правових норм, що установлюватимуть використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. **Наукова новизна** полягає в удосконаленні теоретичного розуміння змісту використання спеціальних знань, умінь і навичок у кримінальному провадженні; обґрунтуванні доцільності використання терміна «спеціальні компетентності» в юридичній науці та правотворчій практиці; внесенні пропозицій щодо системних змін і доповнень до чинного КПК України в частині використання «спеціальних компетентностей». **Висновки.** Термін «спеціальні знання», який ужито в чинному КПК України, потрібно замінити на «спеціальні компетентності». Спеціальні компетентності є сукупністю професійних знань, умінь і навичок, необхідних для вирішення конкретних питань у межах кримінального провадження особам, які залучені для цього на підставах, встановлених кримінальним процесуальним законом. Використання спеціальних компетентностей у кримінальному провадженні диференціюють залежно від статусу їх суб'єкта (носія) на таке, що здійснює експерт, і таке, що здійснює спеціаліст. Особливими (окремо встановленими законом) видами спеціалістів слід вважати перекладача (сурдоперекладача), педагога, психолога, лікаря. Okремо слід встановити їхні функції та особливості повноважень. Крім того, у кримінальному процесуальному законі потрібно чітко врегулювати процесуальний порядок залучення спеціаліста до виконання завдань кримінального провадження. Положення цього закону, які передбачають залучення спеціаліста до певних процесуальних дій, його участь у них або його присутність під час їх проведення (без чіткого окреслення завдань), доцільно конкретизувати, сформулювавши такі завдання.

Ключові слова: спеціальні знання; уміння; навички; спеціальні компетентності; кримінальне провадження; спеціаліст; експерт.

Вступ

Використання спеціальних знань, умінь і навичок для виконання завдань кримінального провадження є об'єктивно зумовленою необхідністю та має давню історію. У сучасних умовах без відповідних компетентностей у різних сферах людської діяльності, науки, техніки, мистецтва про ефективність розслідування злочинів (які посягають на суспільні відносини в різних сферах життєдіяльності людини) та належний захист підозрюваних, обвинувачених у кримінальному процесі не може йтися.

Водночас законодавча регламентація використання спеціальних знань, умінь і навичок є недостатньо досконалою та спричиняє невизначеність в окремих ситуаціях кримінального провадження, викликаючи слушну критику науковців і практиків.

Проблеми використання спеціальних знань, умінь і навичок з метою виконання завдань кримінального провадження останніми роками

активно досліджують як вітчизняні (Kohutych, 2015; Kochura, 2017; Yaremchuk, 2017; Shcherbakovskiy, 2018; Pyrih, & Shynkarenko, 2018), так й іноземні (Matejic, 2015; Gottschalk, 2016; Steiner-Dillon, 2017; Guerrini, Robinson, Petersen, & McGuire, 2018; Gvozdeva, Shapiro, & Yujaninova, 2018; Mapes, Stoel, Poot, Vergeer, & Huysck, 2019) вчені. Дослідники не мають єдиного підходу до трактування сутності зазначених знань, умінь і навичок. Це суттєво ускладнює розроблення належного наукового підґрунтя для визначення змісту й оптимальної форми правового регулювання їх використання в кримінальному провадженні. Адже чітке визначення сутності спеціальних знань, умінь і навичок (у контексті кримінального процесу) є одним з головних чинників належного законодавчого унормування їх використання для виконання завдань кримінального провадження.

Мета і завдання дослідження

Метою дослідження є розроблення теоретичного підґрунтя для вдосконалення правового регулювання використання спеціальних знань, умінь і навичок у кримінальному провадженні.

Для досягнення цієї мети було сформульовано такі завдання:

– на підставі аналізу результатів останніх теоретичних досліджень, норм законодавства та практичної діяльності суб'єктів кримінального процесу визначити поняття спеціальних знань,

умінь і навичок, що використовують у кримінальному провадженні;

– окреслити оптимальні засоби унормування поняття та змісту спеціальних знань, умінь і навичок, що використовують у кримінальному провадженні;

– запропонувати систему змін і доповнень до КПК України з метою вдосконалення правового регулювання використання спеціальних знань, умінь і навичок у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу

Підґрунтям для розроблення конкретних шляхів удосконалення законодавчої регламентації використання спеціальних знань, умінь і навичок у кримінальному провадженні є правильне теоретичне розуміння й однозначне юридичне визначення відповідних понять. У зв'язку з викладеним дослідники цієї проблеми одноставно окреслюють як недолік те, що законодавець не подає в КПК України визначення спеціальних знань. Учені пропонують власні формулювання цього поняття.

Так, 2015 року І. І. Когутич доходить висновку, що найповніше відображає сутність спеціальних знань таке визначення: спеціальні знання – це така сукупність професійних знань, навичок і вмінь, яка отримана внаслідок спеціальної освіти та/або досвіду роботи, відповідає сучасному розвитку певної галузі правозастосування, науки, техніки, мистецтва або ремесла, є достатньою для проведення відповідними суб'єктами компетентного (кваліфікованого) вирішення питань, які цікавлять слідство чи суд в конкретному провадженні (справі) (Kohutych, 2015).

Спеціальні знання, на думку О. О. Кочури, – це професійні знання й уміння в галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо, необхідні для вирішення питань, які виникають у процесі досудового розслідування кримінальних проваджень і розгляду матеріалів у суді (Kochura, 2017).

Презентуючи результати власного дослідження, Є. О. Даніч трактує поняття спеціальних знань, що використовують під час проведення слідчого експерименту, як знання і навички їх застосування в певній галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла, що отримані в процесі фахової підготовки та професійної діяльності особами, яких залучають до кримінального провадження відповідно до норм кримінального процесуального законодавства з метою досягнення завдань слідчої (розшукової) дії – слідчого експерименту (Danich, 2018).

Усі ці дефініції можна визнати такими, що в певному ступені об'єктивно відображають поняття спеціальних знань. Їх об'єднує порушення логіки, яке полягає у віднесенні до змісту катего-

рії «знання» інших, відмінних від неї, категорій – «уміння» та «навички». Такий підхід притаманний як для визначень спеціальних знань, що пропонують сучасні дослідники, так і для визначень, сформульованих у працях тих попередників, на висновки яких вони спираються.

Із цього приводу М. Г. Щербаковський слушно зауважує, що до поняття «спеціальні знання» недоцільно додавати «уміння й навички», адже це суперечить прийняттю у педагогіці та психології положенням (Shcherbakovskiy, 2018).

Водночас у кримінальному провадженні справді часто постає потреба не лише в спеціальних теоретичних знаннях, а й у практичних навичках (уміннях) їх використання. Для того аби провести розтин трупа з метою встановлення причини смерті, недостатньо відповідних знань, потрібні вміння та навички. Тому означені категорії потрібно розмежовувати, наприклад, законодавець зазначив у ч. 1 ст. 71 КПК України, що спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними *знаннями* та *навичками* застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування й судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних *знань* і *навичок*. Щоправда, в інших нормах цього Кодексу, які пов'язані із застосуванням спеціальних знань, умінь і навичок (спеціалістом або експертом), невиправдано використано лише термін «спеціальні знання».

У науковій і навчальній літературі із психології та педагогіки категорії «знання», «уміння» та «навички» завжди чітко розмежовують. Знання здебільшого тлумачать як засвоєну людиною інформацію, що може бути за потреби відтворена. Попри певні розбіжності в тлумаченні термінів «уміння» і «навички», переважає позиція, згідно з якою навички – це автоматизовані компоненти діяльності, які сформувалися в процесі багаторазового повторення і не вимагають свідомого контролю. Уміння ж формуються на підставі наявних знань і виявляються тільки у свідомій діяльності, вони є засвоєними способами діяльності, які вимагають самоконтролю за виконанням

(Kaniuk, 2011). Уміти – це здійснювати певну дію, виконувати її розумно, свідомо, а вміння – те, що забезпечує результативність цієї дії в нових умовах. Рівень сформованості навички визначають автоматизмом дії або системи дій, рівень уміння – рівнем участі у виконанні дій інтелектуальної сфери особи (Kaplinskyi, 2015).

Слід визнати, що вживання в нормах КПК України терміна «спеціальні знання, вміння та навички» призведе до ускладнення як їх філологічної конструкції, так і сприйняття відповідних положень. Тому недоцільно формулювати окремі визначення спеціальних знань, спеціальних умінь і спеціальних навичок.

Для комплексного тлумачення знань, умінь і навичок часто використовують категорію «компетентність» (Aizenbart, 2017; Chekan, Barna, & Ivanova, 2017; Perehonchuk, 2016; Tatarnikova, 2016). У теорії і практиці психології та педагогіки її визначають як поєднання знань, умінь і навичок, що надають можливість ефективно розв'язувати певні проблеми й виконувати завдання в конкретному виді діяльності; як інтегральну якість особистості, що виявляється в її загальній здатності та готовності до діяльності, яка ґрунтується на знаннях і досвіді, що набуті в процесі навчання та соціалізації та орієнтовані на самостійну й успішну участь у діяльності; як комплексну характеристику особистості, яка вбирає в себе результати попереднього психічного розвитку (знання, уміння, навички, креативність, ініціативність, самостійність, самооцінка, самоконтроль).

Нині поняття компетентності унормовано на рівні Закону України «Про вищу освіту» (для цілей цього Закону) й визначено як динамічну комбінацію знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних та громадянських рис, морально-етичних цінностей, яка визначає здатність особи успішно здійснювати професійну та подальшу навчальну діяльність і є результатом навчання на певному рівні вищої освіти.

З огляду на викладене, вважаємо можливим у нормах КПК України (у випадках, коли одночасно потрібно вказати на спеціальні знання, уміння й навички) використовувати термін «спеціальні компетентності», надаючи йому відповідне визначення. Таку дефініцію слід формулювати з урахуванням усіх переваг і недоліків визначень, що запропоновані науковцями для спеціальних знань.

Майже всі дослідники трактують такі знання як професійні. Більшість із них акцентують на належності цих знань до певної галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла. З огляду на те, що в законодавчих і підзаконних актах України містяться вимоги щодо володіння фахівцями (професіоналами) у відповідних галузях знаннями з науки, техніки, мистецтва, ремесла, релігії, економіки, медицини, переконані, що цей елемент недоцільно включати до

визначення – достатньо зауважити, що знання є професійними.

Лише в одному з проаналізованих вище визначень спеціальних знань (Danich, 2018) акцентовано на носіях таких знань. Це особи, яких залучають до кримінального провадження відповідно до норм кримінального процесуального законодавства. Отже, це можуть бути експерт, спеціаліст (об'єкти залучення), не можуть – слідчий (детектив), прокурор, захисник (суб'єкти залучення).

Водночас у науці обстоюють думку, що слідчий (детектив), прокурор, захисник у кримінальному провадженні також послуговуються спеціальними знаннями, що набуті ними в процесі освіти за фахом і здобуття практичного досвіду роботи (зокрема, це криміналістичні та юридичні знання).

Із цього приводу М. В. Салтевський зауважував, що знання, уміння, навички, які використовують у будь-якій галузі людської діяльності, отримані в процесі спеціальної освіти, досвіду й практичної діяльності, не можна називати спеціальними для особи, яка ними володіє, оскільки їх використання передбачене її професійними обов'язками. Вони є спеціальними тільки для того, у кого інша професія. Таким чином, знання є спеціальними тільки щодо інших знань, відмінних за змістом (Saltevskyi, 2008). Отже, фахові знання слідчого, прокурора, захисника, якими вони послуговуються під час кримінального провадження, не можуть бути визнані спеціальними (якщо йдеться про кримінальне провадження). Саме такий підхід застосовує законодавець у чинному КПК України: спеціальними він називає лише знання експерта та спеціаліста. Не можна заперечувати того, що слідчий (детектив), прокурор, захисник володіють професійними знаннями, які використовують під час досудового слідства та судового розгляду.

У зв'язку з викладеним доцільно розмежувати знання, що використовують у кримінальному провадженні, як запропонував В. В. Юсупов. Зокрема, він диференціював такі знання на дві групи – спеціальні та криміналістичні. Учений зазначає, що в кримінальному, цивільному, адміністративному, господарському судочинстві спеціальними знаннями слід вважати професійні знання осіб, які залучені в установленому законодавством порядку для проведення експертизи або дослідження об'єктів, явищ і процесів, що мають значення для правильного вирішення справи.

Криміналістичні ж знання (у вузькому значенні) є сукупністю відомостей з криміналістики й інших спеціальних юридичних дисциплін, що набута під час навчання та професійної діяльності слідчими, прокурорами, суддями, захисниками (адвокатами) (Yusupov, 2018).

У науковій літературі спеціальні знання в кримінальному провадженні визначають як незалежнодоступні та незагальновідомі. Із цього

приводу І. І. Когутич зауважує, що такі характеристики спеціальних знань у кримінальному провадженні суперечать основним принципам інформаційних відносин стосовно відкритості й доступності інформації (ч. 1 ст. 2 Закону України «Про інформацію») (Kohutych, 2015).

Позиція науковця є цілком слушною в частині вживання терміна «незагальнодоступні». Цей термін можна тлумачити так, що спеціальні знання в кримінальному провадженні належать до категорії відомостей з обмеженим доступом і становлять державну, комерційну, адвокатську, нотаріальну, лікарську й іншу охоронювану законом таємницю.

Застосування ж терміна «незагальновідомі» вказує на спеціальні знання як на такі, що не мають масового поширення та якими володіє обмежене коло фахівців. Водночас такі знання є загальнодоступними. Оволодіти ними можна шляхом отримання відповідної освіти, проходження спеціальної підготовки, підвищення курсів кваліфікації, самоосвіти, наукової діяльності, досвіду практичної роботи за спеціальністю. Проте визначити це в дефініції необов'язково, достатньо зауважити, що ці знання є професійними (і саме тому не мають масового поширення).

Отже, у КПК України потрібно запровадити термін «спеціальна компетентність» і визначити відповідне поняття як сукупність професійних знань, умінь та навичок, необхідних для вирішення конкретних питань у межах кримінального провадження особам, які залучені для цього на встановлених цим Кодексом підставах.

Аналіз норм КПК України дає змогу стверджувати, що до кола таких осіб (носіїв спеціальної компетентності) мають бути однозначно віднесені: перекладач (ст. 68 КПК України), експерт (ст. 69), спеціаліст (ст. 71). Водночас у наукових дослідженнях як носіїв спеціальних знань у кримінальному провадженні здебільшого розглядають лише експерта та спеціаліста. Такий підхід може бути виправданий з огляду на те, що перекладач теж є спеціалістом з окремо регламентованими повноваженнями. Його знання, які він використовує, у кримінальному провадженні є професійними, а він безпосередньо залучається до кримінального провадження в установленому законом порядку (саме як спеціаліст, він не має статусу експерта).

Спеціалістом у кримінальному провадженні можуть бути визнані також педагог, психолог і лікар. Так, відповідно до ч. 1 ст. 226 КПК України, допит малолітньої або неповнолітньої особи проводять у присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря. Частина четверта цієї статті передбачає, що до початку допиту зазначеним особам роз'яснюють їхній обов'язок бути присутніми під час допиту, а також право заперечувати проти

запитань і ставити запитання. Відповідно до ч. 1 ст. 227 КПК України, під час проведення слідчих (розшукових) дій за участю малолітньої або неповнолітньої особи забезпечують участь законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря. У частині другій цієї статті передбачено, що до початку слідчої (розшукової) дії законному представнику, педагогу, психологу або лікарю роз'яснюють їхнє право за дозволом ставити уточнювальні запитання малолітній або неповнолітній особі.

Законодавець непрямо визнав педагога, психолога та лікаря спеціалістами, яких залучають до кримінального провадження. Так, у ч. 8 ст. 228 КПК України зазначено: «При пред'явленні особи для впізнання можуть бути залучені спеціалісти для фіксування впізнання технічними засобами, психологи, педагоги та інші спеціалісти». На нашу думку, доцільно визначити це конкретніше, безпосередньо зауваживши, що педагоги, психологи та лікарі, присутні під час допиту малолітньої або неповнолітньої особи чи проведення процесуальних дій за її участю, є спеціалістами. Слід додатково регламентувати покладені на них функції (що є предметом окремого дослідження), а саме в частині захисту малолітньої або неповнолітньої особи від травмування психіки.

У нормах ст. 226–228 КПК України законодавець носіїв різних спеціальних компетентностей (психологів, педагогів і лікарів) ставить в один ряд, пов'язуючи їх участь у кримінальному провадженні з допитом малолітньої або неповнолітньої особи, проведення слідчих дій за участю такої особи, а також до пред'явлення особи для впізнання.

Однак на підставі аналізу інших норм КПК України можна дійти висновку, що лікаря (цілком обґрунтовано) законодавець вважає спеціалістом. Огляд трупа слідчий, прокурор проводять за обов'язковою участю судово-медичного експерта або лікаря, якщо вчасно неможливо залучити судово-медичного експерта (ч. 1 ст. 238). Освідування здійснюють на підставі постанови прокурора та, за необхідності, за участю судово-медичного експерта або лікаря (ч. 2 ст. 241).

Отже, використання спеціальних компетентностей у кримінальному провадженні можна класифікувати залежно від статусу їх суб'єкта (носія) на таке, що здійснює експерт, і таке, що здійснює спеціаліст. Особливими (окремо встановленими) спеціалістами є перекладач (сурдоперекладач), педагог, психолог, лікар. Закон безпосередньо не вказує на їхній статус як спеціалістів у кримінальному провадженні, але вони є такими за своєю сутністю.

Одна з правових проблем застосування спеціальних компетентностей обізнаних осіб під час досудового розслідування та судового розгляду

полягає в тому, що законодавець не передбачив процесуального порядку залучення спеціаліста до кримінального провадження. Відсутність визначеної законом процедури такого залучення унеможливує застосування спеціальних компетентностей спеціаліста в процесуальній формі. Отже, у КПК України потрібно передбачити процесуальний порядок залучення спеціаліста, що є передумовою легітимності його дій, забезпечення процесуальної форми використання його компетентностей.

Попри несформованість єдиного підходу вчених на зміст процесуальної та непроцесуальної форми використання спеціальних знань у кримінальному провадженні, усі науковці до процесуальних форм відносять призначення та проведення експертизи. Щодо решти випадків тривають дискусії.

Більшість дослідників процесуальною формою використання спеціальних знань вважають також участь спеціалістів у проведенні слідчих (розшукових) дій, до непроцесуальних – надання усних або письмових консультацій спеціалістами, що відповідає ч. 1 ст. 71 та ч. 1 ст. 360 КПК України.

Водночас аналіз практики органів досудового розслідування дає підстави стверджувати, що участь спеціалістів й експертів у проведенні слідчих (розшукових) дій часто обмежується саме наданням консультацій (порад, роз'яснень), здебільшого усних. У такому разі процесуальною формою участі спеціаліста в проведенні слідчих (розшукових) дій слід вважати все, крім консультацій, тобто конкретні практичні дії, спрямовані на виконання окремих завдань, що виникають у процесі досудового слідства та судового розгляду.

З огляду на викладене вище, можемо зазначити, що до процесуальних форм використання спеціальних компетентностей однозначно належать:

– переклад пояснень, показань або документів перекладачем (ч. 3, 4 ст. 29; п. 18 ч. 3 ст. 42; п. 9 ч. 1 ст. 56; ст. 68 та ін.);

– проведення експертизи (ст. 70, 242, 243 та ін.);

– надання спеціалістом безпосередньої технічної допомоги: фотографування, складення схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо (ч. 1 ст. 71) під час будь-яких процесуальних дій, а також здійснення під час огляду (за дорученням слідчого, прокурора) вимірювання, звуко- чи відеозапису, виготовлення графічних зображень оглянутого місця чи окремих речей, виготовлення відбитків і зліпків (ч. 7 ст. 237);

– надання письмових пояснень спеціалістами, які брали участь у проведенні відповідної процесуальної дії (п. 2 ч. 2 ст. 105 КПК України);

– відібрання зразків для проведення експертизи спеціалістом за дорученням суду (ч. 1 ст. 245);

– дослідження спеціалістом інформації, отриманої під час застосування технічних засобів, у разі необхідності (ч. 1 ст. 266).

У зазначених випадках чітко окреслено завдання або функції (а в окремих випадках – також права й обов'язки) залучених до виконання завдань кримінального провадження носіїв спеціальних компетентностей.

Чинний КПК України містить вказівку на окремі форми використання спеціальних знань у кримінальному провадженні, які за своєю сутністю також мають бути процесуальними, проте не одержали достатньої законодавчої регламентації. До них, насамперед, належать ті, у формулюванні яких законодавець застосовує термін «участь» (або використовує в цьому самому значенні терміни «присутність», «залучення»): участь педагога, психолога або лікаря в допиті малолітньої або неповнолітньої особи (ст. 226; ч. 1, 3 ст. 354; ст. 491), а також у слідчих діях за участю такої особи (ст. 227 КПК України); участь психологів, педагогів та інших спеціалістів у пред'явленні особи для впізнання (ч. 8 ст. 228); участь судово-медичного експерта в огляді трупа слідчим, прокурором (ст. 238 ч. 1); участь лікаря в огляді трупа слідчим, прокурором, якщо вчасно неможливо залучити судово-медичного експерта (ст. 238 ч. 1); участь судово-медичного експерта або лікаря в освідуванні особи (ст. 241 ч. 2); участь спеціаліста в огляді затриманої кореспонденції (ч. 1 ст. 262); участь спеціалістів в огляді судом певного місця (ст. 361 ч. 1); участь експерта в огляді судом певного місця (ст. 361 ч. 1).

У жодному з окреслених випадків законодавець не зазначає, у чому саме полягає «участь» (або навіть потрібна присутність обізнаної особи, для чого її залучають). Тому незрозуміло, які конкретно функції мають виконати залучені до виконання завдань кримінального провадження носії спеціальних компетентностей. Конкретизація цих питань безпосередньо в КПК України сприятиме ліквідації ситуації правової невизначеності. У такому разі можна буде чітко віднести окремі випадки застосування спеціальних компетентностей експертами та спеціалістами до процесуальної або непроцесуальної форми. Так, якщо, крім консультацій спеціалісту, буде надано повноваження на проведення конкретних дій, то форму застосування його компетентності слід вважати процесуальною.

Це стосується і таких згаданих законодавцем випадків використання спеціальних компетентностей, як участь спеціаліста у з'ясуванні відомостей, що містяться у звуко- і відеозаписах (ст. 359 ч. 3), й участь спеціаліста у виготовленні слідчим, прокурором дублікату документа, а також копії інформації, що міститься в інформаційних (автоматизованих) системах, телекомунікаційних системах, інформаційно-телекомунікаційних системах, їхніх

невід'ємних частинах (ч. 4 ст. 99 КПК України; абз. 4 ч. 2 ст. 168). У цих нормах ідеться про цілком конкретні завдання слідчого прокурора, однак не зазначено, яку саме роль відведено спеціалісту у їх виконанні.

Чинний КПК України не містить процесуального порядку залучення спеціаліста до виконання завдань кримінального провадження. Це часто створює ситуацію невизначеності у випадках, коли прокурору, слідчому, захиснику потрібно використати компетенцію обізнаної особи поза процедурою проведення експертизи.

До непроцесуальних форм використання спеціальних компетентностей у кримінальному провадженні, крім консультацій, належать: проведення ревізійних чи аудиторських дій; участь суб'єктів спеціальних знань в оперативно-розшукових заходах; попередні дослідження матеріальних об'єктів спеціалістами й експертами (в усній чи письмовій формі); результати перевірок за криміналістичними обліками (у вигляді довідок) тощо.

Ревізійні чи аудиторські дії справді мають позапроцесуальну форму. Адже процедура підготовки та призначення ревізії в кримінальному провадженні після виключення законодавцем зі ст. 36 і 40 КПК України права прокурора та слідчого призначати ревізії (перевірки) втратила процесуальний характер, відтоді визначається Законом України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні», а також положеннями відомчих (міжвідомчих) підзаконних нормативно-правових актів, що призвело до неоднозначної практики вирішення відповідних клопотань слідчого та прокурора судами. Відмова органів Державної аудиторської служби України від проведення ревізій у кримінальних провадженнях була головною причиною закриття кримінальних проваджень через відсутність достатніх доказів причетності певних осіб

до вчинення кримінальних правопорушень (Nehanov, 2018). З огляду на це, вважаємо за необхідне відновити їхню процесуальну форму використання спеціальних компетентностей ревізорів й аудиторів.

Участь спеціалістів у проведенні оперативно-розшукових заходів також цілком слушно віднесено до позапроцесуальних форм використання спеціальних компетентностей у кримінальному провадженні. Застосування таких заходів у межах кримінального провадження є об'єктивною необхідністю, але позбавлене правових підстав. На суб'єктів проведення таких заходів (оперативні підрозділи) законодавець поклав лише обов'язок проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема негласних, водночас позбавивши права ініціювати їх проведення (ст. 41 КПК України). Оперативно-розшукові заходи проводять для виконання завдань кримінального провадження в межах його «оперативного супроводження». Таке супроводження є результатом відомчого нормотворення, зумовленого прагненням шляхом видання відомчих інструкцій виправити норми закону. Це призводить до позапроцесуального (і навіть незаконного) статусу як оперативно-розшукових заходів у кримінальному провадженні, так і застосування під час їх проведення спеціальних компетентностей. Єдиним винятком є випадки, коли, відповідно до положень ст. 281, 355 КПК України, підозрюваного, обвинуваченого оголошено в розшук, а здійснення розшуку доручено оперативним підрозділам. У цьому разі в межах кримінального провадження на цілком законних підставах проводять оперативно-розшукові заходи. До таких заходів часто залучають спеціалістів різних категорій – кінологів, криміналістів, лікарів тощо. Однак безпосереднього визначення в законі немає. Тому й у цих випадках про процесуальну форму застосування спеціальних знань ітися не може.

Висновки

1. Спеціальними знаннями, уміннями та навичками, що використовують у кримінальному провадженні, є професійні компетентності осіб, залучених до виконання його завдань слідчим, прокурором, захисником, слідчим суддею, судом на підставах і в порядку, передбачених кримінальним процесуальним законодавством. Використання спеціальних компетентностей у кримінальному провадженні диференціюють залежно від статусу їх суб'єкта (носія) на таке, що здійснює експерт, і таке, що здійснює спеціаліст.

2. У КПК України доцільно замість терміна «спеціальні знання» запровадити термін «спеціальні компетентності». Спеціальні компетентності в кримінальному провадженні слід тлумачити як сукупність професійних знань, умінь і навичок, необ-

хідних для вирішення конкретних питань у межах кримінального провадження особам, які залучені для цього на підставах, встановлених кримінальним процесуальним законом. Це визначення доцільно подати в ч. 1 ст. 3 КПК України.

3. До зазначеної вище пропозиції з удосконалення правового регулювання використання спеціальних компетентностей у кримінальному провадженні доцільно додати такі:

а) ст. 71 КПК України необхідно доповнити положенням, яке встановило б процесуальний порядок залучення спеціаліста до виконання завдань кримінального провадження;

б) норми КПК України, які передбачають залучення спеціаліста до певних процесуальних дій, його участь у них або його присутність під час їх

проведення (без чіткого визначення завдань) доцільно конкретизувати, сформулювавши ці завдання; в) особливими (окремо встановленими законом) спеціалістами слід вважати перекладача (сурдоперекладача), педагога, психолога, лікаря. Про це має бути зазначено в ст. 71 КПК України.

Безумовно, що розв'язати всі проблеми правового регулювання використання спеціальних компетентностей у кримінальному провадженні

в одній публікації неможливо. Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо у визначенні шляхів удосконалення призначення, проведення та використання результатів експертиз, залучення до виконання завдань кримінального провадження окремих категорій спеціалістів, використання спеціальних знань під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій тощо.

REFERENCES

- Aizenbart, M. (2017). Sutnist poniat "kompetentnist" i "kompetentsiia" v suchasni naukovi paradyhmi [The essence of the concepts of "competence" and "competence" in the modern scientific paradigm]. *Molod i rynek, Youth and the market*, 3, 88-92. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir_2017_3_19 [in Ukrainian].
- Chekan, O.I., Barna, Kh.V., & Ivanova, V.V. (2017). Formation of Future Nursery Teachers' Professional Competence by Means of Information and Communications Technologies. *Science and education*, 4, 57-62. doi: <https://doi.org/10.24195/2414-4665-2017-4-10>.
- Danich, E.A. (2018). Ispolzovanie specialnyh znani pri provedenii sledstvennogo eksperimenta [Use of special knowledge during the performance of investigative experiment]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kiev: NAVS. Retrieved from <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/11389> [in Russian].
- Gottschalk, P. (2016). Knowledge Management in Criminal Investigations: The Case of Fraud Examiners. *Journal of Information & Knowledge Management*, 15(04). doi: <https://doi.org/10.1142/S021964921650043X>.
- Guerrini, C.J., Robinson, J.O., Petersen, D., & McGuire, A.L. (2018). Should police have access to genetic genealogy databases? Capturing the Golden State Killer and other criminals using a controversial new forensic technique. *PLoS Biol*, 16(10). doi: <https://doi.org/10.1371/journal.pbio.2006906>.
- Steiner-Dillon, J. (2017). Expertise on Trial. *Columbia Science and Technology Law Review*, 19. doi: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2956078>.
- Gvozdeva, I.S., Shapiro, L.G., & Yujaninova, A.L. (2018). Specialnye psihologicheskie znaniia pri rassledovanii pobujdeniia nesovershennoletnih k soversheniiu samoubiistva s ispolzovaniem seti "Internet" [Special psychological knowledge in the investigation of the minority awards to successful with the Internet network]. *Suicidologia, Suicidology*, 4(33), Vols. 9. doi: [https://doi.org/10.32878/suiciderus.18-09-04\(33\)-118-137](https://doi.org/10.32878/suiciderus.18-09-04(33)-118-137) [in Russian].
- Kaniuk, O. (2011). Teoretychnyi analiz poniat "znannia", "uminnia", "navychky" - yak vazhlyvykh skladovykh profesiinoi kompetentnosti maibutnikh fakhivtsiv [Theoretical analysis of the concepts of "knowledge", "ability", "skills" - as important components of the professional competence of future specialists]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu, Scientific bulletin of Uzhgorod National University*, 21, 66-69. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuped_2011_21_24 [in Ukrainian].
- Kaplinskyi, V.V. (2015). *Metodyka vykladannia u vyshchii shkoli [Teaching method in high school]*. Vinnytsia: Niland LTD. Retrieved from <http://93.183.203.244:80/xmlui/handle/123456789/294> [in Ukrainian].
- Kohutych, I.I. (2015). Okremi pytannia sutnosti ta form vykorystannia spetsialnykh znan u kryminalnomu provadzhenni [The separate issues of nature and the forms of special knowledge in criminal proceedings application]. *Visnyk Akademii advokatury Ukrainy, Bulletin of the Academy of Advocacy of Ukraine*, 2(33), Vols. 12, 112-123. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2015_12_2_16 [in Ukrainian].
- Kochura, O.O. (2017). Vyznachennia poniattia "spetsialni znannia" ta yikh vykorystannia u kryminalnomu provadzhenni [Definition of the concept of "special knowledge" and their use in criminal proceedings]. *Suchasni tendentsii rozvytku kryminalistyky ta kryminalnoho protsesu, Modern trends in the development of criminology and criminal proceedings: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference dedicated to the 100th anniversary of the birth of prof. M. Saltevs'kyi*. (Pp. 284-286). Kharkiv: Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav. Retrieved from <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/2550?show=full> [in Ukrainian].
- Mapes, A.A., Stoel, R.D., Poot, C.J., Vergeer, P., & Huyck, M. (2019). Decision support for using mobile Rapid DNA analysis at the crime scene. *Science & Justice*, 59(1), 1-116. doi: <https://doi.org/10.1016/j.scijus.2018.05.003>.
- Matejic, S. (2015). The value of forensics in investigating human rights violations. *Praxis Medica*, 44(4), 29-34. doi: <https://doi.org/10.5937/pramed1504029m>.
- Nehanov, V.V. (2018). Vykorystannia vysnovkiv revizii u kryminalnomu provadzhenni [Use of revision's (audit's) findings in criminal proceedings]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv: NAVS. Retrieved from <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/7700> [in Ukrainian].
- Perehonchuk, N.V. (2016). Formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnikh psykhologiv u suchasnomu osvithnomu prostori [Formation of future psychologists' professional competence in modern educational environment]. *Nauka i osvita, Science and education*, 11, 49-55. doi: <https://doi.org/10.24195/2414-4665-2016-11-10> [in Ukrainian].
- Pyrih, I.V., & Shynkarenko, I.R. (2018). Prynysypy sudovoi ekspertyzy [Principles of Forensic Examination]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky, Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*, 18, 222-230. doi: <https://doi.org/10.32353/khrife> [in Ukrainian].
- Saltevs'kyi, M.V. (2008). *Kryminalistyka (u suchasnomu vyhliadi) [Forensic science (in modern form)]*. Kyiv: Kondor [in Ukrainian].

- Tatarnikova, A.A. (2016). Pedagogical conditions for the development of professional competence in music students specialized in arts management. *Nauka i osvita, Science and education*, 4, 5-10. doi: <https://doi.org/10.24195/2414-4665-2016-4-3> [in Ukrainian].
- Shcherbakovskiy, M.H. (2018). Sutnist, struktura ta tsili vykorystannia spetsialnykh znan u sudochynstvi [Essence, structure and objectives of special knowledge use for legal proceedings]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky, Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*, 18, 184-193. doi: <https://doi.org/10.32353/khrife.2018.20> [in Ukrainian].
- Yaremchuk, V.O. (2017). Orhanizatsiia zaluchennia spetsialista do provedennia slidchykh (rozshukovykh) dii [Organization of involvement of a specialist in the conduct of investigative (search) activities]. *Problemy zakonnosti, Problems of legality*, 139, 231-239. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz_2017_139_24. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990x.139.111> [in Ukrainian].
- Yaremchuk, V.O. (2016). Rol spetsialista u provedenni dopytu [The role of a specialist in interrogation]. *Problemy zakonnosti, Problems of legality*, 135, 204-211. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz_2016_135_23. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990x.135.83271> [in Ukrainian].
- Yusupov, V.V. (2018). *Kryminalistyka v Ukraini u XX-XXI stolittiakh [Forensic science in Ukraine in the XX-XXI centuries]*. Kyiv: Maslakov [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Айзенбарт М. Сутність понять «компетентність» і «компетенція» в сучасній науковій парадигмі. *Молодь і ринок*. 2017. № 3. С. 88–92. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir_2017_3_19.
- Chekan O. I., Barna Kh. V., Ivanova V. V. Formation of Future Nursery Teachers' Professional Competence by Means of Information and Communications Technologies. *Science and education*. 2017. No. 4. P. 57–62. doi: <https://doi.org/10.24195/2414-4665-2017-4-10>.
- Данич Е. А. Использование специальных знаний при проведении следственного эксперимента : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Киев : НАВС, 2018. 20 с. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/11389>.
- Gottschalk P. Knowledge Management in Criminal Investigations: The Case of Fraud Examiners. *Journal of Information & Knowledge Management*. 2016. No. 15 (04). doi: <https://doi.org/10.1142/S021964921650043X>.
- Guerrini C. J., Robinson J. O., Petersen D., McGuire A. L. Should police have access to genetic genealogy databases? Capturing the Golden State Killer and other criminals using a controversial new forensic technique. *PLoS Biol*. 2018. No. 16 (10). doi: <https://doi.org/10.1371/journal.pbio.2006906>.
- Steiner-Dillon, J. Expertise on Trial. *Columbia Science and Technology Law Review*. 2017. No. 19. doi: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2956078>.
- Гвоздева И. С., Шапиро Л. Г., Южанинова А. Л. Специальные психологические знания при расследовании побуждения несовершеннолетних к совершению самоубийства с использованием сети «Интернет». *Суицидология*. 2018. № 4 (33). Т. 9. doi: [https://doi.org/10.32878/suiciderus.18-09-04\(33\)-118-137](https://doi.org/10.32878/suiciderus.18-09-04(33)-118-137).
- Канюк О. Теоретичний аналіз понять «знання», «уміння», «навички» – як важливих складових професійної компетентності майбутніх фахівців. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Соціальна робота*. 2011. № 21. С. 66–69. (Серія «Педагогіка»). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvupred_2011_21_24.
- Каплінський В. В. Методика викладання у вищій школі. Вінниця : Ніланд ЛТД, 2015. 224 с. URL: <http://93.183.203.244:80/xmlui/handle/123456789/294>.
- Когутич І. І. Окремі питання сутності та форм використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. *Вісник Академії адвокатури України*. 2015. № 2 (33). Т. 12. С. 112–123. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2015_12_2_16.
- Кочура О. О. Визначення поняття «спеціальні знання» та їх використання у кримінальному провадженні. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу* : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. до 100-річчя від дня народж. проф. М. В. Салтєвського (Харків, 8 листоп. 2017 р.). Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2017. С. 284–286. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/2550?show=full>.
- Mapes A. A., Stoel R. D., Poot C. J., Vergeer P., Huyck M. Decision support for using mobile Rapid DNA analysis at the crime scene. *Science & Justice*. Issue 1. Vol. 59. P. 1–116. doi: <https://doi.org/10.1016/j.scijus.2018.05.003>.
- Matejic S. The value of forensics in investigating human rights violations. *Praxis Medica*. 2015. No. 44 (4). P. 29–34. doi: <https://doi.org/10.5937/pramed1504029m>.
- Неганов В. В. Використання висновків ревізій у кримінальному провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ : НАВС, 2018. 20 с. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/7700>.
- Перегончук Н. В. Формування професійної компетентності майбутніх психологів у сучасному освітньому просторі. *Наука і освіта*. 2016. № 11. С. 49–55. doi: <https://doi.org/10.24195/2414-4665-2016-11-10>.
- Пиріг І. В., Шинкаренко І. Р. Принципи судової експертизи. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2018. № 18. С. 222–230. doi: <https://doi.org/10.32353/khrife>.
- Салтєвський М. В. Криміналістика (у сучасному вигляді) : підручник. Київ : Кондор, 2008. 588 с.
- Татарнікова А. А. Педагогічні умови формування професійної компетентності фахівців-музикантів з арт-менеджменту. *Наука і освіта*. 2016. № 4. С. 5–10. doi: <https://doi.org/10.24195/2414-4665-2016-4-3>.

- Щербаківський М. Г. Сутність, структура та цілі використання спеціальних знань у судочинстві. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2018. № 18. С. 184–193. doi: <https://doi.org/10.32353/khrife.2018.20>.
- Яремчук В. О. Організація залучення спеціаліста до проведення слідчих (розшукових) дій. *Проблеми законності*. 2017. № 139. С. 231–239. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz_2017_139_24. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990x.139.111>.
- Яремчук В. О. Роль спеціаліста у проведенні допиту. *Проблеми законності*. 2016. Вип. 135. С. 204–211. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz_2016_135_23. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990x.135.83271>.
- Юсупов В. В. Криміналістика в Україні у XX–XXI століттях : монографія. Київ : Маслаков, 2018. 556 с.

Стаття надійшла до редколегії 28.11.2018

Hribov M. – Doctor of Law, Senior Research Fellow, Professor of the Department of Operative and Searching Activity of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2437-5598>

The Concept and Legal Regulation of Using the Special Knowledge, Skills and Abilities in Criminal Proceedings

The **purpose** of the article is to give ways of solving problems of legal regulation of the use of special knowledge, skills and abilities in criminal proceedings. **Methodology.** The methodological toolkit is chosen taking into account the purpose, the specifics of the object and the subject of the study. Its basis is general dialectical method of scientific cognition of real phenomena and also their connections with practical activity of the bodies of pre-trial investigation and the court. Special methods of research, used in the article, are: the method of systematic analysis (used for the study of legal norms regulating the usage of special knowledge in criminal proceeding, and, also, scientific sources); systematic-structural – to determine the content of the studied categories and legal phenomena, the formation of a conceptual-categorical apparatus; logical-legal (or dogmatic) – to be used in the process of developing a conceptual apparatus and scientific regulations; modelling - to design constructions of legal norms that will establish the usage of special knowledge in criminal proceeding. **The scientific novelty consists of:** improving the theoretical understanding of the content of special knowledge, skills and abilities' usage in criminal proceeding; grounding the expediency of usage of the term «special competences» in legal science and law-making practice; making suggestions as to the system's changes and additions to the current CPC (Criminal Prosecution Code) of Ukraine, connected with the usage of special competencies. **Conclusions.** The term «special knowledge» which is used in the current CPC of Ukraine should be replaced into the term «special competence». Special competencies are combinations of professional knowledge, skills and abilities, necessary for solving specific issues within the framework of criminal proceedings, for the persons engaged in achieving these aims on the grounds, established by the criminal procedural legislation. The usage of special competencies in criminal proceeding is differentiated, depending on the status of their subject (carrier), into such one, which is carried out by an expert and the other, performed by a specialist. In this case, an interpreter (sign language interpreter), a teacher, a psychologist, a doctor should be considered as a special kind of a specialist (separately established by law). The above given fact should be clearly defined by law. The functions and peculiarities of such specialists' authorities should be separately determined. Besides, criminal procedural law should clearly regulate the procedural order of a specialist's engagement into the execution of criminal proceeding's tasks. The provisions of this law, which anticipate the involvement of a specialist into certain procedural actions, his participation in them or his presence during their execution (without a clear definition of tasks), should be specified by formulating such tasks.

Keywords: special knowledge; skills; abilities; special competencies; criminal proceeding; a specialist; an expert.